

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.81(477)

КОСОВИЧ В.В.

**МІЖНАРОДНИЙ ВИМІР ПРАВА ЛЮДИНИ НА ГІДНІСТЬ
ТА НАЦІОНАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ЇЇ ЗАХИСТУ**

У статті коротко охарактеризовано міжнародне закріплення права людини на гідність. Встановлено, що належні механізми захисту людської гідності забезпечують гарантії дотримання всіх інших прав людини. З'ясовано, що на національному рівні людську гідність інтерпретують як одну із фундаментальних конституційних засад в Україні, дія якої спрямовує всю сукупність суспільно-політичних відносин. Вказано, що багатоплановість поняття людської гідності дає змогу поєднати право на її захист із основоположними правами на життя і здоров'я, недоторканність і безпеку.

Ключові слова: людська гідність, механізми захисту людської гідності, ціннісне значення людської гідності, право на захист людської гідності, системи захисту.

В статті кратко охарактеризовано международное закрепление права человека на достоинство. Установлено, что надлежащие механизмы защиты человеческого достоинства обеспечивают гарантии соблюдения всех других прав человека. Выяснено, что на национальном уровне человеческое достоинство интерпретируют как один из фундаментальных конституционных принципов в Украине, действие которого направляет всю совокупность общественно-политических отношений. Указано, что многоплановость понятия человеческого достоинства позволяет совместить право на его защиту с основополагающими правами на жизнь и здоровье, неприкосновенность и безопасность.

Ключевые слова: человеческое достоинство, механизмы защиты человеческого достоинства, ценностное значение человеческого достоинства, право на защиту человеческого достоинства, системы защиты.

In this article the international consolidation of human right to dignity is briefly described. It is established that proper mechanisms for the protection of human dignity provide guarantees for the observance of all other human rights. It is clarified, that at the national level human dignity is interpreted as one of the fundamental constitutional principles in Ukraine, the action of which directs the entire complex of socially political relations. It is indicated, that the multiplicity of the concept of human dignity allows us to combine the right to its protection with the fundamental rights to life and health, inviolability and security.

Key words: human dignity, mechanisms of the human dignity protection, value significance of human dignity, right to protection of human dignity, system of protection.

Правове забезпечення ціннісного значення людської гідності, що запроваджене та активно розвивається як на міжнародному, так і на національних рівнях, сприяє зростанню рівня захищеності більшості інших прав і свобод людини. В Україні, щоправда, недосконалість механізмів ефективного захисту прав і свобод людини та громадянина гальмують розвиток демократичних, соціальних та правових державницьких основ. За таких умов потреба вивчати та аналізувати право людини на гідність зростає, а необхідність вирішення проблеми ефективного його правового гарантування є надважливим завданням вітчизняних державних інституцій.

У контексті правового забезпечення прав людини якісне гарантування саме права людини на гідність має особливе значення. Найперше зауважимо, що таке право закріплене у конституціях різних країн як первинне право людини. Існування конституційних механізмів захисту цього права вже саме по собі фактично гарантує реалізацію інших прав і свобод громадян. Наприклад, у першому реченні частини першої статті першого розділу Конституції Федеральної Республіки Німеччина зазначено, що людська гідність є недоторканою. А частина третя статті 79 категорично декларує, що жодного механізму змін, виключення з Конституції чи внесення поправок до статті 1 не існує [1].

Зарубіжний досвід підтверджує, що формування ефективного механізму захисту права на людську гідність позитивно відображається на механізмах охорони інших прав і свобод людини. Саме тому вітчизняні органи державної влади зобов'язані забезпечити дієве правове та фактичне функціонування системи захисту права на людську гідність, адже це право є природним правом людини, а тому невід'ємним та невичерпним.

Поняття гідності людини пов'язують в основному з цінністю людини та оцінкою її значення і місця у суспільстві та державі. Зовнішнім проявом відповідних показників може бути повага до високих моральних якостей особи або ж внутрішня самооцінка суспільного значення, власних здібностей та якостей людини. Наприклад, Великий тлумачний словник з української мови гідність людини трактує як сукупність моральних, світоглядних, професійних якостей людини, які дають їй підстави для самоповаги та для усвідомлення своєї суспільної цінності [2].

Як правова категорія «гідність людини» є явищем багатоаспектним, котрому властиві різні ознаки та форми прояву залежно від сфери людського буття. Перш за все гідність є невід'ємною природною ознакою цивілізованої людини, вона взаємопов'язана з правами і свободами особи та, безперечно, потребує правового регулювання, захисту й охорони. Саме ж право на людську гідність вивчають та пояснюють з огляду на три ключові аспекти.

По-перше, право на людську гідність належить до природних прав людини. Зокрема, Загальна декларація прав людини та громадянина закріплює, що *«всі люди народжуються вільними і рівними в своїй гідності і правах. Вони наділені розумом і совістю і мають вчиняти стосовно один до одного у дусі братства»* (ст. 1). *«Ніхто не має піддаватися катуванням чи жорстоким, нелюдським або принижуючим його гідність, поведженням та покаранням»* (ст. 5) [3].

По-друге, право на людську гідність вважають однією з головних соціальних цінностей демократичного суспільства – цінністю, що на практиці має слугувати критерієм оцінки конституційності та законності актів, дій чи бездіяльності органів і посадових осіб публічної влади, інших юридичних і фізичних осіб. До прикладу, Європейська Конвенція про захист прав людини та основних свобод передбачає, що: *«жодна людина не може зазнавати катувань чи нелюдського або такого, що принижує її гідність, поведження чи покарання»* [4]. Наведене правове формулювання сприяє підвищенню поваги людини до самої себе, своєю чергою, призводить до зростання рівня захищеності від неналежного поведження або покарання навіть у місцях позбавлення волі та під арештом.

По-третє, право на людську гідність належить до позитивно визначених конституційних прав, що забезпечують захист громадян від певних посягань з боку як фізичних, так і юридичних осіб.

Чимало міжнародних та регіональних угод, національні конституції та закони розвивають та уточнюють наведені аспекти поняття «людська гідність», а також передбачають численні способи його захисту. Наприклад, відповідно до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права *«нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або принижуючому гідність поведженню чи покаранню. Зокрема, жодну особу не може бути без її вільної згоди піддано медичним чи науковим досліддам»* (ст. 7). *«Всі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне поведження і поважання гідності, властивої людській особі»* (ст. 10, ч.1) [5].

Наведені положення деталізуються у Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання. Згідно з нею *«нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню або покаранню»* (ст. 3) [6].

Той факт, що право на людську гідність закріплене та визнається найважливішими міжнародними документами, які беруть за основу для аргументації такі поважні судові інституції, як Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) та Міжнародний суд справедливості Організації Об'єднаних Націй, дає підстави назвати його одним із найбільш важливих прав людини у сучасному суспільстві. Більше того багаторічний досвід ЄСПЛ щодо розгляду відповідної категорії

справ засвідчив нагальну потребу змінити національне законодавство багатьох держав-членів Ради Європи з питання забезпечення законодавчої гарантії заборони катування, нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження або покарання в місцях позбавлення волі.

Цікавим є факт, що перше рішення, яке було ухвалене ЄСПЛ у справі щодо України, також стосувалось застосування статті 3 Конвенції. Зокрема, це справа Хохлич проти України, у якій заявник, відбуваючи довічне позбавлення волі у тюрмі, скаржить на поводження та покарання в місці позбавлення волі як на таке, що принижує його гідність, а також спричинило його хворобу туберкульоз. ЄСПЛ під час судового розслідування брав до уваги не тільки свідчення та докази заявника, але й результати досліджень делегатів суду умов утримання заявника в місці позбавлення волі. У результаті ЄСПЛ дійшов висновку, що статті 3, 8 та 13 Конвенції у цьому разі порушені не були [7]. На нашу думку, це є свідченням того, що на початку співпраці України з ЄСПЛ певні конституційні механізми захисту людської гідності вже функціонували.

Перша згадка про гідність людини у Конституції України міститься у статті 3. Зокрема, Основний Закон нашої держави називає людину, її життя та здоров'я, честь та гідність, недоторканість та безпеку найвищими соціальними цінностями [8]. Тобто гідність людини тлумачать крізь призму ключових принципів соціальної держави та урівнюють її у статусі з життям та здоров'ям людини. Крім цього, стаття 28 Конституції України передбачає, що *«кожен має право на повагу до його гідності»* [8].

Подвійний наголос на важливості людської гідності, що зроблений на конституційному рівні, дає змогу стверджувати, що така є однією із найвищих соціальних цінностей та належить до основоположних прав людини водночас. Практичне значення відповідне правове формулювання отримало аж у 2017 році та зумовлене ухваленням нового Закону України «Про Конституційний Суд України» [9]. Так, нові законодавчі положення дають змогу кожному громадянину у разі порушення його основоположних прав звернутися із конституційною скаргою. Таким чином, невиконання вимог статті 28 Конституції України може бути підставою для подання відповідної скарги.

З огляду на наведене, підтримуємо наукову позицію, згідно з якою дотримання прав людини інтерпретують як одну із фундаментальних конституційних засад в Україні, дія якої спрямовує всю сукупність суспільно-політичних відносин. Багатоплановість поняття людської гідності, що визначена на конституційному рівні, дає змогу поєднати право на її захист із основоположними правами на життя і здоров'я, недоторканність і безпеку. Більше того можна переконливо стверджувати, що право на людську гідність належить до тих прав людини, що зумовлені її природою та не залежать від наявності певного статусу особи в державі.

Автори Основного Закону України перейняли світовий досвід правового регулювання відповідних суспільних відносин та закріпили норму, за якою праву людини на захист її гідності кореспондує обов'язок держави та решти учасників суспільних відносин гарантувати належне забезпечення всіх інших основоположних прав людини. Тобто конституційний механізм передбачає дотримання прав людини шляхом юридичного зобов'язання та позитивного обмеження дій держави, її органів та посадових осіб. А принцип відповідальності держави за свою діяльність перш за все перед людиною та її гідністю сформульовано у формі загального положення та деталізовано в інших нормах Конституції України, зокрема і у статті 28.

Закріплення та гарантування у розділі II Конституції України прав, свободи і обов'язків людини та громадянина вважаємо дійсним механізмом побудови правової держави, усвідомлення її абсолютної цінності, піднесення особистості і забезпечення справді правового характеру взаємин громадянина і держави, спілкування громадян та інших осіб між собою. Демократичний режим конституційної законності і сталого правопорядку не може будуватися лише на правосвідомості громадян та інших осіб, впевненості в тому, що вони знають закони України. Держава зобов'язана інформувати громадськість про зміст та суть правових актів. Водночас громадяни мають прагнути знати ці закони. Адже насамперед це в їхніх інтересах. Тому Конституція України другою частиною статті 28 встановлює загальновідоме положення римського права: незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності.

Нині правове забезпечення людської гідності постає перед багатьма новими викликами. Будь-які спроби обмежити захист права на людську гідність вважаємо спробами похитнути фундамент вітчизняного демократичного правопорядку, адже повага до неї і високий рівень її захисту є чинниками, які визначають конституційність держави. У цьому контексті німецький філософ права Юрген Хабермас слушно порівнює людську гідність зі свого роду суспільним сейсмографом, який показує, з чого утворюється демократичний правопорядок, а саме ті права, якими чле-

ни політичної спільноти наділяють самі себе, якщо вони поважають одне одного як вільних та рівних осіб. Гарантія цих прав людини спонукає осіб, як суб'єктів рівних прав, вимагати поваги до їхньої людської гідності ... людська гідність створює «портал», через який рівноправна (егалітарна) та універсалістська сутність моральності імпортована у право. Ідея людської гідності є концептуальною суттю, яка поєднує моральність рівної поваги до будь-кого з позитивним правом і демократичною правотворчістю у такий спосіб, що їхня взаємодія може дати початок політичному порядку, який базується на правах людини [10].

Пізнання прав людини починається з усвідомлення цінності людської гідності, а розуміння останньої, своєю чергою, відбувається переважно через її ущемлення, приниження, тобто через її знецінення у будь-який спосіб. Тобто через негативний підхід чи погляд на людську гідність. Хоч апіорність людської гідності зумовлює гносеологічний пошук її суті через повагу до неї, дослідження цього явища крізь призму негативного ставлення до нього теж не заперечується. Таким чином, для того щоб зрозуміти, що ж таке людська гідність не досить розглядати її як об'єкт посягань, варто ставити питання, за яких умов вона не буде знецінена.

Багатогранність людської гідності, її цілісне сприйняття як властивості людської істоти та цінності конкретної особистості спонукають до постійного гносеологічного пошуку її суті. Будучи ірраціональною, гідність не піддається логічному осмисленню, визначенню чи встановленню обмежень, оскільки не може існувати кордонів для людської природи. Саме з цієї причини питання поваги, збереження та захисту людської гідності має становити основу будь-якої правової держави і знаходити відображення у здійсненні нею своїх функцій. Гідність об'єктивно притаманна кожній людині, але почуття власної гідності з'являється лише за певних умов, створення яких є одним із ключових обов'язків держави щодо людини.

Список використаних джерел:

1. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. URL: <https://www.bundestag.de/gg>.
2. Босул В.Т. Великий тлумачний словник з української мови. Перун. 2005. Київ. URL: <http://padaread.com/?book=50054&pg=1>.
3. Загальна декларація прав людини, 1948. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
4. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, 1950. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, 1966. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
6. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання, 1984. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085.
7. Хохлич проти України. Рішення від 29 квітня 2003. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-183758%22%5D%7D>.
8. Конституція України, 1996. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
9. Закон України «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>.
10. Die Zukunft der menschlichen Natur. Auf dem Weg zu einer liberalen Eugenik? Frankfurt am Main, 2001. URL: <https://www.amazon.de/Die-Zukunft-menschlichen-Natur-wissenschaft/dp/3518293443>.